

Пометун Олена,
д. пед. н., проф., головний науковий співробітник
Інституту педагогіки НАПН України

Гупан Нестор,
д. пед. н., проф., головний науковий співробітник
Інституту педагогіки НАПН України

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНА ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

***Анотація.** Обговорюються і аналізуються основні характеристики педагогічного феномена освітнього середовища на основі структурно-функціонального аналізу. Виокремлені його структурні складники – активні суб'єкти, визначені стосунки і зв'язки між ними. Схарактеризовано роль вчителя в утворенні та управлінні освітнім середовищем, обґрунтовано умови його ефективного функціонування.*

***Ключові слова.** Заклад загальної середньої освіти, освітнє середовище, структурно-функціональний аналіз, суб'єкти, розвиток особистості учня, умови.*

Узагальнення великої кількості визначень поняття «освітнє середовище» [2;4] свідчить, що більшість дослідників розуміє під цим терміном ресурсозабезпечену взаємодію педагога і учнів, спрямовану на досягнення учнями планованих освітніх результатів в рамках освітньої діяльності, організованої педагогом з урахуванням їх індивідуальних освітніх потреб і особливостей. Взаємодія розуміється як педагогічна організована система умов, впливів і можливостей для задоволення пізнавальних потреб особистості, що забезпечує активну позицію учнів, без якої неможливий сучасний освітній процес у закладі загальної середньої освіти, та обумовлює їх особистісний розвиток і саморозвиток.

Таке визначення дає нам можливість структурно-функціонального аналізу і розуміння цього освітнього феномена в рамках закладу освіти, класу чи окремого предмета. Своєю чергою подібний аналіз сприятиме виявленню шляхів вдосконалення діяльності педагога щодо створення і функціонування ефективного освітнього середовища.

У рамках здійснення структурно-функціонального аналізу можна стверджувати, що освітнє середовище передбачає наявність суб'єктів освітнього процесу і взаємин між ними у вигляді системи

відносин (комунікативних зв'язків), що утворюють ціннісно-сміслове поле взаємодії, його зміст і організацію освітньої діяльності. Такими суб'єктами є:

- вчитель як організатор освітньої діяльності, що має забезпечувати розвиток особистості учнів в спеціально створеному освітньому середовищі;
- учні, суб'єкти освітньої діяльності, спрямованої на досягнення планованих результатів опанування освітньої/навчальної програми.

Тлом, на якому розгортається їхня взаємодія є забезпечене необхідними матеріальними ресурсами середовище, з одного боку, та складна мережа взаємовідносин, побудована на постійній партнерській комунікації та спільних цінностях. Про такий тристоронній освітній процес писав Л.С. Виготський: активний учень, активний учитель, активне середовище між ними [1, 360].

Очевидно, що кожен із суб'єктів має свої особливості (знання, навички, ставлення до освітньої діяльності, власних можливостей та ін.), Це й обумовлює виникнення різноманітних відносин між ними, що вимагають упорядкування, структурування. Коли такі відносини набувають структурованого характеру з використанням ресурсів освітнього середовища, можемо говорити про *взаємодію*. Організація *взаємодії* (упорядкування відносин) відбувається навколо освітніх цілей і завдань, тобто змістовних і процесуальних аспектів навчання [2].

Тристороння взаємодія суб'єктів освітньої діяльності має функціонувати як єдиний, ціннісно-орієнтований, цілеспрямований процес, в якому взаємодія педагога і учнів проявляється в їх активному ставленні до ресурсів середовища. Різноманітні доступні ресурси є інформаційним компонентом взаємодії, який структурується особливим шляхом (на основі потреб суб'єктів навчання) і здійснює активний вплив на суб'єкти. Стосунки між суб'єктами освітньої діяльності обумовлені процесами передачі інформації в її змістових і процесуальних аспектах, тому взаємодія характеризує різноманіття джерел інформації і середовище, в якому вона поширюється [3].

Умовою ефективності подібної взаємодії є наявність у суб'єктів освітньої діяльності сформованих уявлень про спільні норми і правила, сенси і цінності. Інформаційні простори вчителя і учнів є різними за обсягом, відкритими для будь-якого збільшення, але

орієнтованими на конкретні освітні результати, яких учні мають досягати за програмою і Державним стандартом освіти. Тільки сформоване педагогом свідомо і цілеспрямовано освітнє середовище є запорукою існування умов для становлення особистості індивіда.

Взаємодія учнів з інформаційними та іншими ресурсами та між собою організується педагогом як сукупність відносин в процесі досягнення учнями освітніх результатів. Вона будується вчителем за певною логікою: з врахуванням потреб і можливостей розвитку особистості учнів, змісту навчання, різноманіття форм, методів, засобів, якими він реально може користуватися.[3]

Реалізуючи діяльнісний підхід, учителю необхідно організовувати взаємодію учнів продуктивного характеру. Продуктивною буде вважатися взаємодія, у процесі якої школярі спільно, самостійно або з невеликою допомогою вчителя, опановують освітній зміст і досягають планованих результатів.

Наприклад, моделюючи процес освітньої діяльності, педагог планує можливі варіанти вибудовування власної взаємодії з учнями та школярів між собою. При цьому варіюються різноманітні методи і форми навчання: від пояснювально-ілюстративних до проблемних та інтерактивних. У цій роботі вчитель враховує сформованості суб'єктності учнів, їх готовності до самостійної роботи. Він має цілеспрямовано працювати над емоційно позитивним психологічним кліматом в класі на уроці та поза ним, емпатійними підтримуючими стосунками між школярами.

Спеціальні інструкції вчителя, рекомендації, завдання та ін. забезпечують активність ресурсного середовища, перетворюючи його на суб'єкт взаємодії. Інструментами вчителя будуть відкриті запитання, обговорення, в які залучаються більшість учнів класу, створення ситуації успіху для кожного учня та постійний зворотній зв'язок тощо.

Тристороння взаємодія забезпечує саморозвиток учнів, стимулює їх внутрішні досягнення. Вона викликає активність учнів, що проявляється у виборі ними ефективних моделей поведінки і діяльності відповідно до своїх можливостей, визначаючи до них своє ставлення. Важливість середовища (як системи стосунків з освітнім оточенням) стає предметом його аналізу та емоційного переживання. Результатом цього мають ставати внутрішні зміни, що вимагають нової активності, нових кроків до позитивної взаємодії. Можливості щодо ефективного саморозвитку особистості учня, на думку

вчених[5], виступають критерієм якості освітнього середовища. Причому, особливого значення за такого підходу набуває єдність властивостей освітнього середовища і самого суб'єкта. Так, з метою використання усіх власних і об'єктивних можливостей, особистість схиляється до активності, стаючи суб'єктом, як освітнього процесу, так і власного розвитку. Саме ця ознака відокремлює розвивальне середовище від розвивального навчання, за якого особистість залишається об'єктом впливу умов і чинників освітнього середовища. Наявність правильно організованого і керованого педагогом освітнього середовища матиме позитивний вплив на розвиток особистості учнів в процесі освітньої діяльності; сприятиме активізації їх суб'єктності, та забезпечить поступовий перехід до самоорганізації та самостійного керівництва власною освітньою діяльністю .

Таким чином, підсумовуючи результати структурно-функціонального аналізу феномена освітнього середовища, зазначимо, що умовами його ефективного функціонування є:

- відбір і оптимізація (насамперед забезпечення вільного і рівного доступу) освітніх ресурсів, необхідних для досягнення учнями планованих освітніх результатів;

- розвиток в учнів наскрізних умінь самостійного опрацювання інформації з предмета та мотивації до їх застосування через систему відповідних завдань та інструкцій;

- розвиток комунікативних умінь учнів у спілкуванні на уроці та поза ним;

- система завдань та інструкцій з організації постійної активної залученості школярів в освітній процес;

- керівництво функціонуванням освітнього середовища з боку вчителя, насамперед забезпечення постійної продуктивної взаємодії його суб'єктів.

Список використаних джерел

1. Виготський Л.С. Педагогічна психологія. М.: Педагогіка, 1991. 480 с.
2. Гнатюк Лілія Богданівна Розвивальне освітнє середовище у початковій школі як чинник становлення успішної особистості у соціумі. URL: <http://navigator.rv.ua/wp-content/uploads/2018/12/91.pdf>
3. Егорова, Т. Г. Образовательная среда как педагогический феномен. URL: <http://shgpi.edu.ru/files/nauka/vestnik/2013/2013-2-10.pdf> (дата звернення: 02.06.2020).
4. Карабаєва І. І. Понятійно-термінологічне забезпечення процесу створення розвивального освітнього середовища ДНЗ. URL: <http://appsychology.org.ua/data/jrn/v6/i9/15.pdf> (дата звернення: 09.15.2020).
5. Панов, В.І. Обдаровані діти: виявлення-навчання-розвиток // Педагогіка. – 2001. – № 4. – С. 30-44